

УДК 37:321(17.023)

Наталія Юхименко

Динаміка функцій системи освіти у світлі нових тенденцій розвитку людини і суспільства

У статті систему освіти визначено як соціальний інститут, що виконує особливу функцію. Досліджено умови становлення та формування системи освіти України у сучасний період. Проаналізовано процес становлення особистості в системі освіти в умовах глобалізації. Вказано основні недоліки системи освіти в Україні та можливості їх подолання з метою реформування в особистісно-орієнтовану систему освіти, що може стати одним із ключових факторів становлення особистості в сучасному світі.

Ключові слова: розколоте суспільство, система освіти, становлення особистості.

The article defined the system of education as a social institution carrying out a specific function. The conditions of formation and development of the educational system of Ukraine in the modern time is investigated. The process of person's formation in the educational system under the conditions of globalization is analyzed. The main shortcomings of the educational system in Ukraine are indicate as well as the possibilities of their overcoming aimed to its reformation into the student-orientated educational system which can be one of the key factors of personality's formation in the modern world.

Keywords: Divided society, Educational System, Formation of Personality.

Сучасне суспільство характеризується глибокими соціокультурними трансформаціями та змінами в економічній сфері. Причиною цих трансформацій та модернізацій стало усвідомлення людством себе єдиною глобальною загальною цивілізацією, що включає такі загальні елементи, як локальні, регіональні та інші. Навколо глобалізаційних процесів точаться дискусії у контексті концепції зіткнення та боротьби цивілізацій, а також з приводу становлення глобальної земної цивілізації в умовах однополюсного світу.

Так, у С. Гантінгтона читаємо, що політика у світі після «холодної війни» вперше в історії стала і багатопольною, і поліцивілізаційною. Більшу частину існування людства цивілізації контактували одна з одною, і лише час від часу не мали контактів взагалі. Потім, з настанням сучасної ери, близько 1500 року, глобальна політика отримала два напрямки. Протягом більш як чотириста років національні держави Заходу – Британія, Франція, Іспанія, Австрія, Пруссія, Германія, Сполучені Штати – це представники багатопольної міжнародної системи в межах західної цивілізації. Вони взаємодіяли й конкурували одна з одною, вели війни одна проти одної. У той же час нації розширювалися, завойовували, колонізували та, без сумніву, впливали на всі інші цивілізації. За часів «холодної війни» глобальна політика стала біполярною, а світ поділився на три частини. Група найбільш процвітаючих країн, що були під впливом Сполучених Штатів, були втягнуті в широкомасштабне ідеологічне, економічне та, часом, військове протистояння групі небагатих комуністичних країн, які згуртував та повів за собою Радянський Союз. Цей конфлікт значною мірою проявлявся за межами двох таборів – у «третьому світі», який складався, найчастіше, із бідних, політично нестабільних країн, котрі лише зовсім недавно отримали незалежність та заявили про політику неприєднання [5].

Також у суспільстві акцентується увага на розвиткові глобальної земної цивілізації в умовах однополюсного світу, коли існує лише одна наддержава – Сполучені Штати Америки, здатна стримати конфлікт, особливо збройний. Власне, такі думки викладає З. Бжезинський у своїй праці «Велика шахівниця». Зокрема, він зазначає, що в результаті краху суперника Сполучені Штати опинилися в унікальному положенні. Вони стали першою і єдиною дійсно світовою державою. І все ж, глобальне панування Америки в деякому відношенні нагадує попередні імперії, незважаючи на їх більш обмежений, регіональний масштаб. Ці імперії спиралися у своїй могутності на ієрархію васальних, залежних держав, протекторатів і колоній, а всіх тих, хто не входив в імперію,

завзвичай сприймали як варварів. Ця анахронічна термінологія є певною мірою коректною щодо ряду держав, котрі в даний час перебувають під впливом Америки. Як і в минулому, застосування Америкою «імперської» влади значною мірою є результатом переважаючої організації, здатності швидко мобілізувати величезні економічні та технологічні ресурси у військових цілях, неявної, але значної культурної привабливості американського способу життя, динамізму і природженого духу суперництва американської соціальної та політичної еліти [1].

Посилюють проблему складних культурних трансформацій іще й російські політики, оскільки сучасне керівництво Росії не змірилося із втратою позиції наддержави і реалізовує стратегії її повернення.

На тлі окреслених політичних трансформацій неупинно зростає і вплив на геополітичному просторі Китаю, що обстоює роль китайської цивілізації як глобальної (яка, подекуди, позиціонує себе як «конфуціанська» цивілізація), та активно намагається стати наддержавою.

Визначаючись із темою статті, ми виходили із того, що в світлі нових тенденцій трансформацій суспільств слід вивчати умови та фактори становлення і розвитку особистості в умовах розколотої цивілізації. Систему ж освіти ми визначили одним із найсуттєвіших факторів становлення особистості.

У різних аспектах теорії цивілізацій і практики співіснування різних цивілізаційних систем в якості проблематики власних досліджень окреслили Є. Амеліна, Р. Арон, Г. Бокль, З. Бжезинський, Д. Белл, Н. Вебетер, І. Громов, Т. Парсонс та інші.

Цивілізаційна ж проблематика в Україні актуалізувалася з появою «інформаційного суспільства», коли зайшла мова про становлення локальних і регіональних цивілізацій, про розвиток світової та національної культури у світовому контексті, про становлення особистості в контексті суперечності загальноцивілізаційного та національного. Так, наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття такі українські дослідники, як В. Андрущенко, В. Бех, Л. Губерський, В. Кремень, В. Крисаченко, С. Кримський, М. Михальченко, Ю. Пахомов, М. Попович, В. Рижко та інші приділяють значну увагу соціально-філософському та політологічному аналізу української цивілізації. Проте, філософсько-освітні та культурологічні дослідження української цивілізації в контексті світової мали досить невеликий обсяг. Сьогодні досить гостро звучить суперечка з приводу того, якою ж цивілізацією є Україна.

С. Гантінгтон Україну визначив як розколоту цивілізацію, що підтверджують і деякі вітчизняні публікації.

Тому метою написання статті є об'єктивне дослідження функцій системи освіти в умовах розколотого суспільства, її здатність сприяти становленню особистості в сучасному соціокультурному просторі.

Розкриваючи тему статті зауважимо, що Україну ми бачимо одночасно як регіональну і локальну цивілізацію. Здавна терени України були місцем суперництва і взаємодії двох світів – європейського та азіатського, під впливом яких формувалася українська локальна (регіональна) цивілізація [4]. Становлення ж і буття України під впливом двох світів дає нам підстави характеризувати Україну саме як розколоту цивілізацію. Сучасні українські реалії та воєнний супротив тільки підтверджують думку, висловлену С. Гантінгтоном про те, якою ж буде доля України у майбутньому світовому порядку з її унікальною культурою, способом життя, близькістю до середньоевропейського типу. Він Україну зараховує до розколотих країн, що розташовані по обидва боки лінії розлому між цивілізаціями. У таких країнах, на думку вченого, великі групи суспільства належать до різних цивілізацій, що спонукає до протиріччя між ними. А демонструє розкол українського суспільства саме ідеологія.

Як стверджує Н. Скотна, це розкол між заходом і сходом країни, між елітою та масами, між політичними й суспільними інституціями, про що і свідчить теперішня боротьба різних політичних сил за утвердження своєї ідеології як державної. Ще однією важливою сферою культури, з якою пов'язують розкол українського суспільства, є релігія. Саме релігія після тривалого періоду атеїзації суспільства переорієнтовує його на свої цінності. Але ж наочною є й релігійна диференціація українського соціуму, його поліконфесійність. У релігійній сфері в Україні динамічно відбувається конфесійне самовизначення та включення до певної системи релігійних відносин [4, с. 19–20].

Причому сьогодні розкол відбувається не між людьми, що належать до тієї чи іншої конфесії чи релігійної організації, а саме – як розкол між конфесіями, котрі намагаються втягнути у конфлікт своїх прихильників. Але, самоідентифікація українців, що проявляється все активніше, не дозволяє церковному розколу поглиблювати розкол у суспільстві, а навпаки, стримує його.

Буття українського соціуму в умовах воєнних конфліктів протягом останніх місяців виявило й зміщення у лінії розколу України. Якщо протягом останніх кількох століть вважалося (й не без підстав), що розкол України можливий по Дніпру, то сьогодні – це кордон між Дніпропетровською та Донецькою областями. А сама «розколотість» українського суспільства може трактуватися як відображення подій історичного минулого і сьогодення у масовій свідомості населення, що реалізується у вигляді соціальних стереотипів. Свідома частина населення України досить високо цінує незалежність України та її здобутки й орієнтується на соціальну солідарність.

На тлі суспільних конфліктів в Україні гостро постає питання становлення особистості, формування її ціннісних орієнтацій та ціннісної ієрархії, реалізації цілей та вибору шляхів їх здійснення. Наразі існують різноманітні моделі інтерпретації цивілізаційної моделі особистості. Мова може йти про основні риси сучасної людини інформаційного суспільства (технічні досягнення, організованість, упорядкованість душевного життя за Б. Марковим [4]), що формують в

особистості стриманість та далекоглядність, самоконтроль та дисципліну, відповідальність та ін.

Інша ж інтерпретація цивілізаційної моделі особистості виходить, за С. Гантінгтоном, із більш широкого розуміння цивілізації як культури. Адже становлення особистості здійснюється не лише під тиском політичної й економічної сфер та їхнього тиску, але й через вплив системи освіти, систем виховання, через ЗМІ, через інститути громадянського суспільства.

Власне систему освіти та її функції у процесі становлення особистості ми й розглянемо.

Система освіти як соціальний інститут виконує особливу функцію: здійснює своєчасну і адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві. Вона є одним із важливих факторів соціалізації людей. Для системи освіти як соціального інституту характерними є наступні риси: спеціальні соціальні функції навчання та виховання, підпорядковані суспільним потребам; організація та форми закладів освіти; професіонали, що забезпечують функціонування цього інституту; регулятори функціонування закладів освіти та суб'єктів освітянської діяльності; цілі та методи освітянської діяльності; систематична реалізація соціалізації, а також визначений зміст освіти та інше.

Наразі, система освіти реалізує соціалізацію людей (здебільшого молоді), застосовуючи специфічні методи. Соціалізація людей здійснюється цілеспрямовано, систематично, планомірно – через систему спеціальних закладів. Саме система освіти транслює підростаючим поколінням усі досягнення їхніх попередників, забезпечуючи спадкоємність поколінь, соціальну безперервність, поширює панівну ідеологію в суспільстві, відображає суспільні відносини.

Кажучи про особистість у соціокультурному просторі, ми її визначимо як таку, що найповніше втілює в собі найістотніші риси невідомих, активних людей, трансцендентне прагнення до свободи, особисту незалежність як творчу діяльність у різних сферах суспільного буття, значущість персонального внеску в перетворенні навколишнього світу, самоусвідомлення моральної і правової відповідальності [2].

У процесі життєдіяльності індивід прагне адекватного, повного розкриття набутих сутнісних сил, самореалізації власної індивідуальності. Буття людини відбувається неначе у трьох сферах: споглядання, діяльності та спілкування. Діяльність у цьому ряді стала провідним пояснювальним принципом у пізнанні людини, важливим фактором розвитку культури, особливо такої її сфери, як мистецтво (основний спосіб зв'язку людей між собою, що позбавляє самотійності інші відношення людини зі світом, включаючи їх тільки як компоненти).

Зміст життя людей не вичерпується діяльністю, а їх активність – цілепокладанням. Діяльність та спілкування взаємно обумовлюють одна одну. Людина здатна творити й перетворювати світ. Її активне відношення до природи й соціальної дійсності виражається насамперед категорією свободи. Однак, поняття «свободи» не вичерпується пізнанням суттєвих граней творчо-активного відношення людини до світу як діяльності будь-якого соціального суб'єкта – оскільки він при цьому вибірково реалізує одну з багатьох об'єктивних можливостей, перебуває в неминучому взаємозв'язку з об'єктивними тенденціями суспільного розвитку, тобто характеризується незмінною суб'єктивною спрямованістю. Поєднувати інтереси може тільки людина як особистість. Для цього необхідно усвідомлювати розуміння особистих інтересів та їх співвідношення із суспільними. Однак, не

слід забувати, що «взаємодія» інтересів у свідомості є лише маніпуляцією тими чи іншими реальностями, точніше мисленнєвими реальностями, поняттями як усвідомленими інтересами. Виявлення інтересів та їх живих зв'язків з іншими компонентами діяльності дозволяють зрозуміти делікатність активності соціального суб'єкта у процесі розкриття, розгортання й реалізації інтересів, а результат його діяльності – як реалізований інтерес.

Людина як елемент включена в ціле, що й визначає обмеження її свободи у соціальному бутті. Важливим у розкритті ієрархічності взаємовідношення особистості й соціуму є процеси персоналізації, самоідентифікації та об'єктивності. Адже в особистості в тісному взаємозв'язку перебувають біологічні, психологічні та соціальні властивості; вітальні й екзистенціальні фактори. Але складним є осягнення автентичних способів буття, шлях усвідомлення свого місця та власної ролі в загальнолюдській соціокультурній еволюції.

Власне, цей складний процес та результат засвоєння індивідом соціального досвіду і його відтворення є процесом соціалізації особистості. Поза суспільством неможливий ані духовний, ані соціальний, ані психічний розвиток. Так, у процесі життєдіяльності індивід прагне адекватного, повного розкриття сутнісних сил, прагне самореалізації.

Сутність людини не співпадає з її наявним буттям, бо вона сама є постійним розвитком, подоланням теперішнього і цілеспрямованим будівництвом майбутнього. Підсумком такого цілепокладання є мета життя людини.

Для того, щоб надбання культури були прийнятні особистістю, недостатньо лише усвідомлення їх необхідності. Цінності стають мотиваційною сферою особистості в системі її самореалізації тільки тоді, коли вони стали потребою особистості, коли вони увійшли в її внутрішній світ. І тільки в цьому випадку особистість зможе чітко формулювати свої цілі, шукати ефективні способи їх реалізації, здійснити своєчасний контроль, оцінку і коригування своїх дій. І тільки в цьому випадку для особистості потреби стануть спонукальною силою, інтереси – позиційною категорією, а цінності – мотиваційною сферою особистості в системі її самореалізації протягом усього життя.

А одним з найважливіших чинників становлення та соціалізації особистості є освіта, яка включає в себе і процес виховання. І на сучасному етапі історичного розвитку людства освіта все більше усвідомлюється як головний імператив розвитку суспільства, як обов'язковий внесок у процес становлення та соціалізації особистості в інформаційному столітті. Але, безсумнівно залишається і факт глибокої кризи освіти. Адже сучасна освіта не виконує своєї функції формування такого типу мислення, який би сприяв вирішенню глобальних проблем людства. Освіта, не дивлячись на задекларовану в багатьох країнах особистісну орієнтацію, все більше відчужується від індивідуальних інтересів і цілей більшості людей, від їх безпосередніх переживань. А відбувається це через розуміння і сприйняття освіти, насамперед, як засобу відновлення кваліфікованої робочої сили. І якщо ми у цьому дослідженні освіти розглядаємо як один з ключових чинників становлення особистості, то підкреслимо і виняткову роль саме особистісної орієнтації освіти, в яких би історичних умовах і в якому б суспільстві вона не здійснювалася.

Сьогодні суспільство сприймається і функціонує як відкрита органічна система, що перебуває у саморозвитку, тому в якій, так чи інакше, кожна особистість збентежена з приводу проблем самооцінки і саморозвитку, в якому б

векторі він (саморозвиток) не здійснювався. Тим більше, що суспільні норми і вимоги, ідеали та цінності культури сприймаються і привласнюються особистістю індивідуально і вибірково. Тому й ціннісні орієнтації вихованця системи освіти не завжди збігаються з тими цінностями, які виробило суспільство. Подолання цього незбігу і є тим найважливішим завданням, яке слід вирішувати у ході впливу на становлення і соціалізацію особистості, як на ранніх, так і на більш пізніх етапах вікового розвитку.

Важливо відзначити, що становлення особистісного в дитині передбачає засвоєння ним системи суспільних цінностей. З цієї метою педагог організовує, відбирає об'єкти культури, наділяє їх цільовою спрямованістю, створюючи тим самим виховне середовище, яке пропагує учневі способи життя і дозволяє природно входити в контекст сучасної культури. Проникнення дитини до глибин тієї чи іншої цінності відбувається за допомогою відповідних видів навчальної та виховної діяльності.

Деякі види діяльності можуть використовуватися задля засвоєння різних цінностей, але деякі цінності культури можуть засвоюватися за допомогою різних видів діяльності, що сприяє оптимальній побудові процесу виховання, значній економії часу, сил і вихователів, і вихованців. Відносини, які формуються у виховному середовищі, дозволяють відчувати, зрозуміти, оцінити зв'язок власного «я» і цінностей культури, осмислити її (надати їй сенс), суб'єктивувати, й у той же час – нести в природу і соціум власне суб'єктивне начало. Численні дослідження показують, що «переклад у внутрішній план» загальнолюдських цінностей і вироблення власних ціннісних орієнтацій неможливий на когнітивному рівні усвідомлення. У цьому процесі активну роль відіграють емоції. Соціальні цінності сприймаються перш за все почуттями, але за допомогою свідомості вони осмислюються. Поєднання почуття і сенсу в цінностях визначає способи поведінки, діяльності людини.

Психологічний механізм інтеріоризації дозволяє забезпечити динаміку духовних потреб особистості. Адже якщо до спільної діяльності вихователя і вихованця долучити фактори, які стимулюють самодіяльність вихованця, то з'явиться можливість для формування у нього нових духовних потреб.

Внутрішньо зіставляючи свої дії і вчинки з більш досконалою трудовою діяльністю, учні прогностують її відповідно до кращих громадських еталонів і трансформують ці зразки у внутрішній стан. Нові об'єкти переходять у потреби, фактично, спрацьовує механізм інтеріоризації. Інтеріоризація цінностей культури вимагає в усіх випадках обліку діалектичної єдності когнітивного і чуттєвого, раціонального і практичного, соціального та індивідуального в особистості. У суспільній та індивідуальній діяльності здійснюється перетворення сил і здібностей особистості в об'єктивні соціально значущі продукти діяльності та цінності, відбувається екстеріоризація (лат. *externus* – зовнішній).

Таким чином, система освіти виконує функції:

- соціалізації особистості і наступності поколінь;
- є середовищем для спілкування та залучення особистості до світових цінностей, до досягнень науки і техніки;
- прискорює процес становлення особистості;
- забезпечує формування духовності в людині.

Проте, важливою в сучасних умовах інформаційного суспільства є особистісна орієнтація системи освіти. Адже система освіти повинна не стільки впливати на особистість, формувати її, навчати, скільки бути партнером у процесі

становлення особистості. Особистість сама протистоїть світові, що її «схопив», вона актуалізує проблему знання про незнання, природно прагне розвитку, а система освіти має бути настільки ефективною, щоб забезпечити особистість необхідною інформацією, необхідними можливостями, не стримувати її розвиток, орієнтуючись на загал учнівського колективу, а саме – орієнтуватися на потреби кожної особистості у процесі становлення та розвитку. У цьому контексті реформи в системі освіти неминучі, адже, успадкована модель освітньої системи СРСР не відповідає сучасним потребам суспільства.

На початку нашого дослідження ми зазначали, що найбільше виявляє розкол українського суспільства саме ідеологія. Тому, на наш погляд, в українській системі освіти ідеологію поступово має заміщувати національна ідея, що й стане об'єднуючим фактором разом із тією історичною

пам'яттю, яка не розколює, а саме об'єднує, консолідує суспільство на усій території України.

1. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска [Електронний ресурс] / Збигнев Бжежинский; Пер с англ. О. Ю. Уральская. – М.: Изд-во: Международные отношения, 2009. – 280 с. – Режим доступа: <http://read.virmk.ru/b/bzezinsky/>. 2. *Ларцев В. С.* Формирование личности: детерминанты, проблемы, перспективы (социально-философский анализ): Дис. ... доктора филос. наук: 09.00.03 / Ларцев Владимир Сергеевич. – К., 2003. – 432 с. 3. *Марков Б.* Культура повседневности: Учебное пособие / Борис Марков. – СПб: Питер, 2008. – 352 с. 4. *Скотна Н. В.* Особа в розколій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання: Дис. ... доктора філос. наук: 09.00.10 / Скотна Надія Володимирівна. – К., 2005. – 376 с. 5. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций [Електронний ресурс] / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603, [5] с. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-stolk_civil-a.htm.